

POLSKE ARKIVER OG DANMARK

Af Henry Andreasen

Omfattende koldkrigsmateriale er i de seneste år blevet tilgængeligt i Polen. Hvad betyder det for danske historikere? Denne artikel giver svaret på, hvad de polske arkiver ligger inde med af relevante dokumenter om Danmark.

På vegne af Rigsarkivet rejste amanuensis Knud Rasmussen og arkivar Sigurd Rambusch til Polen i september 1969 for i arkiver og biblioteker at danne sig et overblik over materiale om Danmark og danskere i perioden indtil 1944 og foretage en udvælgelse af det, der skulle overføres til mikrofilm.¹ Siden har Polen gennemgået et systemskifte. Censuren er blevet afskaffet, Kommunistpartiets 'ledende rolle' ophævet og nye polske dokumenter er kommet frem i lyset.² Denne oversigt vil forsøge at give et overblik over de polske arkiver, hvor man kan finde materiale af interesse for dansk historie efter 1944.

Det Polske Udenrigsministeriums Arkiv

Det Polske Udenrigsministeriums Arkiv (AMSZ) ligger i det sydlige Warszawa. Det fungerer som centralarkiv for Det Polske Udenrigsministerium. Det tager imod og opbevarer Udenrigsministeriets akter for perioden efter 1945.³ Arkivchefen behandler sædvanligvis enhver ansøgning om arkivadgang indenfor 24 timer. Ansøgningen består af et spørgeskema, som udleveres på arkivet, og der kræves anbefaling fra en polsk kollega eller ens arbejdsgiver. Alt arkivmateriale, der ikke truer statens eller privatpersoners interesser, og som er ældre end 30 år, er tilgængeligt. Personalet på læsesalen yder en fortræffelig service: Man skal højst vente 15 minutter på at få akter udleveret, og kopibestillingerne udføres samme dag, som de er indgivet. Læsesalen har seks arbejdspladser, og med den begrænsede åbningstid (der holdes åben mandag-torsdag fra kl. 09.00-15.00) skal man påregne en ventetid på op mellem to-tre uger for at få en arbejdsplads.

Kartotekskortene, der er opstillet på læsesalen, er gode og giver et hurtigt overblik. De fleste aktpakker om Danmark og danskere er placeret i Afdelingen for Skandinavien, men der er også en del materiale i afdelingerne, der tog sig af økonomi, traktatmæssige forhold,

repatrering og konsulære sager. Desuden er der enkelte henvisninger til dansk udenrigspolitik i mødereferaterne fra Udenrigsministerens Kontor.⁴ Desværre dækker kartotekskortene kun årene 1945-1960; for perioden efter 1960 benyttes registraturer, der rekvireres hos personalet. De manglende kartotekskort for perioden efter 1960 skyldes, at man ikke har afsluttet registreringen af materialet. En del af materialet er derfor uden sidenumre. For Danmarks vedkommende er ca. 80% af arkivalierne for perioden 1960-1975 uden sidenumre.

For perioden 1945-1975 er der ca. 19.400 sider om Danmark fordelt på knap 8.900 for perioden 1945-1960 og ca. 10.500 for perioden 1961-1975. Emnerne er mangfoldige og strækker sig fra de første diplomatiske kontakter i 1945 over den politiske dialog mellem Warszawa og København i perioden 1959-1968 til polsk bekymring over Danmarks indtræden i EF i 1973.⁵ Hovedparten af materialet om Danmark og danskere består af rapporter og indberetninger fra de polske diplomater i København. Heri beskrives politiske og økonomiske problemer i Danmark, de polsk-danske relationer, arbejdet med eksilpolakkerne, konsulære problemer og den danske presses behandling af Polen. Man finder ligeledes notater fra såkaldte morgenmads- og frokostmøder med DKP'er og politikere fra den danske venstrefløj. Der er også en del materiale fra andre ressortministerier, der viser, at Udenrigsministeriet koordinerede kontakterne med udlandet. Desværre er der mange synlige huller i det bevarede materiale. Der er for eksempel sager, hvor det er umuligt at følge hele forløbet, dertil kommer, at så godt som alle telegrammer fra Den Polske Legation/Ambassade er destrueret, hvilket er meget ærgerligt, fordi telegrammerne var livsnerven i kontakten mellem Warszawa og København. Et andet alvorligt hul i materialet er de manglende akter om eksilpolakker i Danmark for perioden 1959-1970. Ifølge personalet blev de destrueret i 1960'erne, fordi der var pladsproblemer i arkivet.

Af det som stadig findes på arkivet, kan materiale fra perioden 1958-1968 nævnes som

særligt interessant. I denne periode blev de polsk-danske kontakter nemlig styrket. Det endte i en politisk dialog mellem Warszawa og København med hyppige besøg på ministerplan.⁶ Polske rapporter viser, at det var polakkerne, der sidst i 1950'erne, pressede på for at binde de to lande tættere sammen.⁷ Selvfølgelig kan materialet være upålideligt, da diplomaterne havde en interesse i at overspille egne succeser, men polske rapporter giver os alligevel et billede af initiativrige polske diplomater, der må kæmpe med afvisende danske kolleger. Et eksempel er indgåelsen af kulturaftalen mellem Polen og Danmark i 1960. Forslaget var polsk, og idéen var at udveksle unge og studerende på tværs af Jerntæppet. Men det var Danmark i første omgang meget imod. Ifølge de polske rapporter gav danskerne sig først efter et polsk pres, hvorpå aftalen kunne underskrives under udenrigsminister Adam Rapackis besøg i Danmark i juni 1960.

Det Polske Udenrigsministerium har en lang tradition for at udgive kildepublikationer. De første blev udsendt i 1936. For perioden 1945-1975s vedkommende kan man i måneds- og kvartalsbindet *Dokumentsamlingerne* finde følgende dokumenter om de polsk-danske relationer: Kommuniké om udenrigsminister Jens Otto Krag's besøg i Polen (1959), kommuniké om udenrigsminister Adam Rapackis besøg i Danmark (1960), en dansk svarnote til den polske regering om nedrustningsforhandlinger og Tysklands grænser (1960) samt kommuniké om udenrigsminister Per Hækkerups besøg i Polen (1965).⁸ I *Polske diplomatiske dokumenter*, første bind i en netop påbegyndt kildesamling, finder vi en polsk ambassaderapport om dansk udenrigspolitik og udenrigsminister K.B. Andersens besøg i Polen (1972).⁹ Alle de originale dokumenter befinder sig på AMSZ

Arkivet for Nye Akter

Arkivet for Nye Akter (AAN) i Warszawa kan sammenlignes med Rigsarkivet i København.¹⁰ Det er hovedarkivet for den polske

centraladministrations arkivalier (perioden efter 1918), organisationer og de politiske partier herunder Kommunistpartiet, Det Forenede Polske Arbejderparti.¹¹ Ansøgningsproceduren og regler for arkivadgang er de samme som på AMSZ, det vil sige, at arkivchefen behandler ansøgningen indenfor 24 timer, og at man får adgang til akter, som er ældre end 30 år; dog er der fri adgang til alle Kommunistpartiets akter. Ekspeditionstiden for kopiering er fem-otte uger. Læsesalen har 30 arbejdspladser, og har åben fra mandag-fredag kl. 09.-19.00. Det er ikke nødvendigt med pladsreservering.

Af hjælperedskaber med relevans for Danmark kan nævnes overarkivar Edward Koldziejs oversigt om eksilpolakker i perioden 1939-1965.¹² Heri er anført en snes aktpakker om eksilpolakker i Danmark, hovedsagligt repatrieringen af ca. 5.700 polakker fra de danske flygtningelejre i perioden 1945-1947.¹³ Derudover er læsesalen forsynet med gode kartotekskort og registraturer med informative stikord. Foreløbige arkivundersøgelser viser, at Danmark og danskere optræder i følgende samlinger (årstallene i parentes angiver henholdsvis yngste og ældste dokument):

Ministerier: Finansministeriet (1946-1969),¹⁴ Industri- og Fødevareministeriet (1957-1968), Industri- og Handelsministeriet (1947-1948), Kulturministeriet (1947-1962), Marineministeriet (1947-1974), Marine- og Handelsministeriet (1945-1947), Ministeriet for Genopbygningen (1945-1946), Ministeriet for Udenrigshandel (1952-1974), Socialministeriet (1945-1948) og Skatteministeriet (1945-1950).

Udvalg, komitéer og nævn: Komitéen for Turisme og Idræt (1965-1968), Komitéen for Kultursamarbejde med Udlandet (1950-1956), Komitéen for Økonomisk Samarbejde med Udlandet (1959-1966), Ministerrådets Præsidium (1945-1947), Ministerrådets Økonomiske Komité (1949), Regeringens Fuldmægtig vedr. Repatriering (1945-1947), Statslig Kommission for Økonomisk Planlægning (1949-1956) og Udenrigspolitisk Nævn i parlamentet (1960-1964).

Organisationer og politiske partier: Foreningen til Forbindelsen med Eksilpolakker 'Polonia' (1955-1977), Industri- og Handelskammeret (1945-1948), Kommunistpartiet (1949-1979), Polske Studenter Forening (1953-1954) og turistbureauet 'Orbis' (1970-1979).

Der er huller i materialet, ligesom der er stor forskel på informationernes anvendelighed. For eksempel kan tre korte henvisninger til Danmarks udenrigspolitik i mødereferaterne fra Udenrigspolitisk Nævn (det polske parlament) i årene 1960-1964 ikke bruges til meget mere end at bekræfte, at polske topledere sjældent debatterede Danmark. Derimod er materialet hos Finansministeriet og Skatteministeriet på ca. 1.800 sider om polsk-danske handelsforhandlinger i perioden 1946-1969 enestående. Gennem instrukser og møderapporter er det muligt at få et indblik i de polske overvejelser forud for forhandlinger og møder mellem polske og danske embedsmænd. Der er også en del materiale om afviklingen af Højgaard og Schultz' aktiviteter i Polen i 1948-1949,¹⁵ ligesom man med dokumenter fra Socialministeriet kan beskrive dansk nødhjælpsarbejde i de første efterkrigsår.¹⁶

Materialet om Danmark i Kommunistpartiets akter kræver en kort kommentar. Foreløbige arkivundersøgelser viser, at der er ca. 2.000 sider om Danmark og danskere, primært placeret i undergrupperne Førstepartisekretærenes Sekretariat og Centralkomitéens Udenrigsafdeling.¹⁷ I Førstepartisekretærene Sekretariat dominerer informationsmateriale om DKP og den politisk-økonomiske udvikling i Danmark,¹⁸ mens tyngdepunktet hos Centralkomitéens Udenrigsafdeling er det omfattende materiale om forholdene på Den Polske Legation/Ambassade i København.¹⁹ Derudover er der en del materiale om DKP, SF og VS samt seks aktpakker med ca. 200 sider korrespondance mellem DKP og Det Polske Kommunistparti i perioden 1949-1970.²⁰ Blandt emnerne er spørgsmålet om økonomisk hjælp til dagbladet *Land og Folk*, danske medarbejdere på Radio Warszawa og sommerferieophold i Polen. Desværre er der så store huller i kor-

*Det Polske Udenrigsministeriums Arkiv (AMSZ) i Warszawa. Arkivet fungerer som centralarkiv for det polske udenrigsministerium for perioden fra efter 1945.
(Foto: Henry Andreasen)*

*Arkivet for Nye Akter (AAN) i Warszawa er hovedarkiv for centraladministrationens arkivalier fra 1918 samt kommunistpartiet, Det Forenede Polske Arbejderpartis arkiv.
(Foto: Henry Andreasen)*

*Institut for National Erindring – Kommissionen til Forfølgelse af Forbrydelser mod Den Polske Nation (IPN) i Warszawa. Arkivet indeholder arkiverne efter de polske sikkerheds- og efterretnings-tjenester for perioden 1944-1989.
(Foto: Henry Andreasen)*

respondancen, at det ikke er muligt at følge sagerne til bunds. I princippet blev alle informationer om DKP og Danmark samlet hos Afdelingen for Skandinavien i Centralkomitéens Udenrigsafdeling – men det er ikke altid tilfældet. For eksempel er der i andre dele af partiarkivet fundet oplysninger om 20 danske kommunisters ferieophold i Polen i sommeren 1951, oplysninger, som ikke findes i akterne hos Afdelingen for Skandinavien.²¹

Den historiske forskning af polsk udenrigspolitik er de seneste år blevet intensiveret. Det har betydet, at man i højere grad end tidligere benytter materialet på AAN. Et godt eksempel på denne udvikling er Maria Pasztor, der med sit værk *Mellem Paris, Warszawa og Moskva. Polsk-franske relationer i årene 1954-1969* fra 2003 inddrager elleve AAN-samlinger (syv ministerier og fire regeringskomitéer). Hun demonstrerer, at en polsk satsning på øget samhandel og et tættere kulturelt samarbejde resulterede i en styrkelse af de politiske bånd mellem Warszawa og Paris under Den Kolde Krig.²² Ganske vist er Danmark jo ikke Frankrig, men Maria Pasztor viser AANs relevans for en undersøgelse af Polens kontakter med udlandet.

IPN-arkivet i Warszawa

Institut for National Erindring – Kommissionen til Forfølgelse af Forbrydelser mod Den Polske Nation (IPN) med hovedsæde i Warszawa påbegyndte sine aktiviteter i 2000.²³ Det er en særlig statslig institution, hvis aktiviteter hviler på tre enheder: En anklagemyndighed, et arkiv samt en forsknings- og oplysningsvirksomhed. Instituttets hovedopgaver er at undersøge og dokumentere nazistiske, sovjetiske og kommunistiske forbrydelser mod polakker og den polske nation i perioden 1939-1989, at retsforfølge de personer, der begik forbrydelserne og dokumentere og oplyse dette gennem publikationer, foredrag, konferencer etc. – men instituttets hovedfokus er dog først og fremmest kortlægningen af de tidligere hemmelige polske sikkerheds- og efterretningstjenester i perioden 1944-1989.²⁴

Efter oprettelsen af IPN blev resterne af de tidligere hemmelige tjenesters arkiver samlet hos IPN. Man skønner, at op mod 50-60% af de oprindelige arkiver blev destrueret i slutningen af 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne; tilsyneladende gik det værst ud over de militære efterretningstjenesters arkiver, hvor ca. 80% skulle være destrueret. Med IPN-arkivernes åbning fik polske forskere for første gang adgang til de tidligere meget hemmelige arkiver, og en hær af historikere og arkivarer på hovedarkivet i Warszawa og lokalarkiver i de større provinsbyer fik til opgave at ordne, undersøge og nyregistrere aktmaterialet, ca. 82 km, hovedsagelig fra Indenrigsministeriet, Justitsministeriet, Forsvarsministeriet, Udenrigsministeriet og Kontoret for Grænsekontrol. Der er stadig en stor uordnet pukkel af akter, og i efteråret 2005 var således kun ca. halvdelen af akterne registreret og tilgængelige for publikum. Man forventer, at registreringsprocessen først bliver afsluttet om mange år.

I januar 2005 offentliggjorde polske journalister via internettet en liste med navnene på ca. 160.000 navne på agenter, informanter, kandidater og andre, der var i den polske sikkerhedstjenestes søgelys.²⁵ Listen, der var blevet smuglet ud fra IPNs hovedarkiv i Warszawa, og som senere blev kendt som *Wildstein-listen* efter journalist Bronislaw Wildstein, udløste en stor offentlig diskussion om adgangsreglerne til og benyttelsen af dokumenterne fra de hemmelige sikkerheds- og efterretningstjenester. I oktober 2005 slog den polske forfatningsdomstol en gang for alle fast, at alle polske statsborgere har ret til at se, hvad sikkerhedstjenesten havde samlet ind om dem. Derimod nægtes tidligere medarbejdere fra sikkerheds- og efterretningstjenesterne stadig adgang til materiale, som de selv har skrevet. Den offentlige diskussion om *Wildstein-listen* resulterede desværre i foreløbige forringede arbejdsvilkår for forskerne. Polske myndigheder (GIODO), der tager sig af beskyttelsen af personlige oplysninger, forlangte i efteråret 2005 IPNs registraturer og kartoteks-kort fjernet fra læsesalene, fordi de var i strid

med polsk lovgivning. IPN fjernede derfor først alt hjælpemateriale fra læsesalene for derefter sammen med førende historikere at trække myndighederne i retten. Hovedargumentet var, at optegnelserne var og er et nødvendigt hjælpemiddel til forskerne, og de ønsker at IPNs registraturer og kartotekskort også i fremtiden står til rådighed på læsesalene. Oplysningerne i de næste afsnit skal derfor læses med forbehold, da man tidligst forventer afsagt en dom i striden i foråret 2006.

Man kan være heldig at finde materiale om Danmark og danskere i IPN-lokalarkiverne. For eksempel er der i Gdansk tre aktpakker med flere tusinder sider fra Koszalsins sikkerhedstjenestes Undersøgelsesafdeling om en spionsag fra 1987, hvor to danske FE-agenter blev arresteret mens de fotograferede en militærflughavn i det nordlige Polen. Det drejer sig først og fremmest om forhørs- og undersøgelsesrapporter, korrespondance, interne notater og analyser.²⁶

For danske historikere samler interessen sig dog om hovedarkivet i Warszawa. IPN-arkivet i Warszawa åbnede dørene op for publikum i 2002. Sikkerheden var og er stor. For eksempel skal tasker tjekkes og scannes i receptionen og uanmeldte besøgende nægtes adgang til læsesalen. Som hos AMSZ og AAN består ansøgningen om arkivadgang af et spørgeskema og en anbefaling fra en polsk kollega eller ens arbejdsgiver. Hos AMSZ og AAN kan man forvente et hurtigt svar, men det er anderledes på IPN-arkivet i Warszawa. Der går tre-seks måneder før ansøgningen er behandlet. Derefter skal der påregnes en ekspeditionstid på ikke under 30 dage før en bestilling af materiale (maksimalt ti akter/mikrofilm ad gangen) er udført. Den lange ventetid skyldes, at IPN-medarbejderne har pligt til at screene al materiale inden det må benyttes på læsesalen. Desuden har privatpersoners ansøgninger om arkivadgang fortrinsret i forhold til forskeres. Kopibestillinger ekspederes i løbet af fire-otte uger. Læsesalen har 18 arbejdspladser, og man skal reservere en arbejdsplads i god tid, fordi læsesalen er meget velbesøgt.

Trykte oversigter, kartotekskort, og tre

computere med elektroniske databaser står til rådighed på læsesalen hos IPN-arkivet i Warszawa. Man skal være opmærksom på, at kartotekskortene og de elektroniske databaser opdateres ca. hver anden måned med de seneste registreringer. Med de elektroniske databaser kan man opdele aktmaterialet i tre kategorier: Personlige mapper, operationelt materiale og den øvrige arkivbestand. Blandt de personlige mapper finder man mapper, der er oprettet om agenter, informanter og kandidater til at være agent samt udenlandske personer herunder også danske diplomater i perioden 1940'erne-1990. Størstedelen af de personlige mapper er tilgængelige via mikrofilm. I kategorien operationelt materiale finder man større sagsmapper med dokumentation fra de polske hemmelige tjenesters overvågningsarbejde. I den øvrige arkivbestand finder man groft sagt materiale, der ikke kan placeres i de to første kategorier. Det kan for eksempel være Det Polske Indenrigsministeriums materiale om den politisk-økonomiske udvikling i Danmark eller sikkerhedstjenestens skolings- og informationsmateriale om den førnævnte spionsag i 1987. Derudover findes der også en del materiale fra domstolene og militære myndigheder. Her skal man kombinere de elektroniske databaser med de trykte oversigter for at finde materialets oprindelsessted.

Det er vanskeligt at fastslå på nuværende tidspunkt, hvor meget materiale der er om Danmark og danskere på IPN-arkivet i Warszawa, især fordi kun ca. halvdelen af aktmaterialet er registreret, og fordi nye akter forventes at blive tilgængelige i de kommende år. For eksempel overførte den borgerlige polske regering straks efter sin indtræden i efteråret 2005 de ellers hidtil utilgængelige Warszawa-pagtakter fra de militære arkiver til IPN, der skal administrere adgangen. Blandt materialet, der frigives, er militære planer fra 1979, som viser, at Sovjetunionen ville benytte atomvåben mod Tyskland, Holland, Belgien og Danmark.²⁷ Foreløbige arkivundersøgelser viser, at der p.t. er adgang til små 10.000 sider med relevans for danske historikere, hovedsagelig akter fra de polske sikkerhedstjenester

(Indenrigsministeriet) og Den Polske Generalstab (Forsvarsministeriet).

Størstedelen af dokumenterne fra de polske sikkerhedstjenester om de danske diplomater og Den Danske Legation/Ambassade i Warszawa er såkaldt operationelt materiale. Det drejer sig om ca. 3.000 sider fra perioden 1953-1979. Under Den Kolde Krig var de polske sikkerhedsmyndigheder overbevist om, at alle vestlige diplomater spionerede mod Polen. Derfor iværksatte man selv i stor stil spionage mod de vestlige ambassader for at fremskaffe beviser for fjendtlige aktiviteter. Overfor Den Danske Legation/Ambassade i Warszawa benyttede man sig af følgende metoder: Hvervning og plantning af agenter og informanter blandt det polske personale, overvågning af de danske diplomater, opspionage af korrespondance, placering af aflytningsudstyr til telefon- og rumaflytning, natlige indbrud på Den Danske Legation/Ambassade, hvor man alene i perioden 1969-1976 lykkedes at fotograferet ca. 17.000 sider fra danske ambassaderapporter. Der er flere huller i materialet. Især mangler der vurderinger af aflytningerne af ambassaden i perioden 1960-1979. Dertil kommer, at akterne for perioden 1980-1990 ikke er tilgængelige.²⁸

Udover Den Danske Legation/Ambassade i Warszawa viste sikkerhedsmedarbejderne interesse for dansk lovgivning (især udlændingeområdet og indrejsebestemmelser). Stor opmærksomhed fik det danske politi og Politiets Efterretningstjeneste, og der er således en del materiale om politiets strukturer og opgaver for perioden 1950-1980'erne, og så sent som i 1987 publiceredes en håndbog om Politiets Efterretningstjeneste, der skulle bruges til undervisning af fremtidige polske sikkerhedsmedarbejdere i Danmark.²⁹ Det er derimod meget overraskende, hvor lidt der i det undersøgte materiale er om sikkerhedstjenestens overvågning af og forbindelser med eksilpolakker i Danmark, ligesom, der er forbavsende lidt materiale om de polske jøder, som kom til Danmark i perioden 1969-1974. Men det kan jo dukke op senere, da som sagt kun knap halvdelen af IPN-aktmaterialet er registreret.

Der er ca. 4.500 sider fra Det Polske Forsvarsministerium fra perioden 1952-1990. Det er primært korrespondance mellem de polske militærattachéer i København og Generalstabens Afdeling for Militærattachéer i Warszawa, primært i perioden 1955-1970'erne. Materialet kommer fra Den Polske Militære Efterretningstjenestes Arkiv og giver et indblik i militærattachéernes daglige aktiviteter, de officielle som de hemmelige, og det viser, at militærattachéerne i flere tilfælde stod i spidsen for den polske militære efterretningstjeneste i Danmark. Hovedopgaven var at hverve agenter (danskere som eksilpolakker), og materialet viser, at de sammen med de andre militære efterretningsofficerer kæmpede en ihærdig, men som oftest forgæves kamp for at hverve agenter. Der er ingen oplysninger om, at det lykkedes polakkerne at hverve topspioner; kun i enkelte tilfælde var det tilsyneladende lykkedes at hverve mindre vigtige personer, der var i stand til at forsyne polakkerne med oplysninger om det danske militær. Ved siden af hvervningen af agenter, var det vigtigt for de polske militærattachéer og efterretningsofficerer at udarbejde et system af kontaktsteder i København og større provinsbyer, hvor instruktioner, informationer, fotos, penge etc. kunne udveksles med agenterne. Dette fremgår af materiale på mere end 300 sider om kontaktsystemer til agenterne i perioden 1953-1970'erne.³⁰

De militære arkiver

De polske militære arkiver har åbnet sig i det nye årtusinde. Først blev 50-årsregelen erstattet med en 30-årsregel for adgang til arkivalier, hvori der ikke er oplysninger, der truer den polske stats, den polske hærs eller privatpersoners interesser. Dernæst gav man Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) adgang til tre militærarkiver.³¹ Trods de nye initiativer er der stadig store problemer med at få adgang til de militærarkiver, og mange aktpakker vil fortsat være under lås og slå i mange år fremover.³²

Blandt de polske militærarkiver tiltrækker

Retssag mod to danske FE-agenter i Den Militære Garnisonsdomstol i Koszalin i september 1987. På anklagebænken yderst til venstre ses de to uheldige danskere, der var tiltalt for på ulovlig vis at have fotograferet militære lufthavne i det nordlige Polen, mens den polske militæranklager yderst til højre af billedet oplæste anklageskriftet. Danskerne blev idømt hhv. ni og syv års fængsel. Efter domsafsigelsen indledtes forhandlinger mellem polske og danske diplomater og embedsmænd, og i midten af oktober blev de to danske spioner købt fri af den danske stat. (Foto: IPN)

Det Centrale Militærarkiv (CAW) sig traditionelt den største opmærksomhed.³³ Det ligger i det østlige Warszawa og fungerer som Det Polske Forsvarsministeriums centralarkiv. Det rummer akterne fra Forsvarsministeriets mange afdelinger og institutioner. Arkivet er flittigt besøgt, og selv med 15 arbejdspladser er der ventetid på op til tre-fire uger. Aktpakker fra fjernlagre fremskaffes normalt i løbet af få dage. Kartotekskort og hjælpemidler er tilgængelige i et rum adskilt fra læsesalen. Materiale om Danmark – primært materiale fra øvelser på kort og krigsspil – befinder sig i samlingerne Den Polske Generalstab 1945-1977, Hovedadministrationen for Kamptræning 1950-1957 og Den Militære Overkommando for Pommerns militærdistrikt 1945-1953.

For Generalstabens vedkommende dækker

en trykt fortegnelse af aktpakkerne perioden 1945-1950,³⁴ mens der for perioden fra 1951 benyttes kartotekskort. Der er kun lidt materiale om Danmark: Bornholm og placeringen af Sveriges styrker (1951), danske og vesttyske styrkers placering på den jyske halvø (1955-1956) og korrespondance med den polske militærattaché i København (1955-1956). Af kartotekskortene fremgår det også, at der en del akter om de danske stræder og bund- og søvejsforholdene i Østersøen. Derudover er der kartotekskort på mere end 50 aktpakker med stikord såsom 'Krigsspil – Østersøen', 'Krigsspil – Marinen' og 'Krigsspil – skoling'. Det drejer sig om polske militærplaner, (flåde-) øvelser og krigsspil for perioden 1950-1969; dele af materialet er analyseret og beskrevet i litteraturen.³⁵ Til de to øvrige sam-

linger, Hovedadministrationen for Kamptræning 1950-1957 og Den Militære Overkommando for Pommerns militærdistrikt 1945-1953, er der to trykte fortegnelser.³⁶ Her findes en del krigsspil, skelet- og applikationsøvelser fra perioden 1951-1955, hvor Bornholm, Sjælland og Sverige tænkes som udgangspunkt for et angreb på Polen.³⁷

Som nævnt fik DIIS arkivadgang til tre militærarkiver. Udover CAW fik DIIS stillet udvalgte aktpakker til rådighed på Luftvåbenets Arkiv i Modlin og på Marinearkivet i Gdynia; især sidstnævnte arkiv har vist sig at være nyttigt til at belyse polsk efterretningsarbejde i Danmark.³⁸ Derudover er der relevant materiale om polsk militærplanlægning mod Danmark i yderligere to militærarkiver: Landtroppernes Arkiv i Krakow og Landtroppernes Arkiv i Torun.³⁹ Arkivet i Krakow rummer akterne for en polsk eliteenhed, der i 1960-1970'erne i tilfælde af krig skulle sættes ind i et overraskelsesangreb på Danmark.⁴⁰ Arkivet i Torun rummer akterne for Den Militære Overkommando for Pommerns Militærdistrikt i perioden efter 1953. Pommerns militærdistrikt, der geografisk dækkede den polske østersøkyst fra Szczecin i vest til Gdansk i øst, var opmarchområde for polske kamptropper, der var tiltænkt i et angreb mod blandt andet Danmark. I 1994 beskrev general Tadeusz Pioro, hvordan han som øverstbefalende for Pommerns militærdistrikt deltog i rekognosceringsture på polske skoleskibe rundt i de danske farvande i 1960'erne.⁴¹

Andre arkiver

Udover de nævnte arkiver er der en række ministerielle, offentlige og private arkiver, der indeholder akter med relevant materiale om Danmark for perioden efter 1945. De private arkiver er karakteriseret ved en uformel ansøgningsprocedure og adgang til akter langt op i 1980'erne. Der er to arkiver, der umiddelbart tiltrækker sig opmærksomhed. Det første er Fagbevægelsens Arkiv (ARZ), der ligger få hundrede meter fra Warszawas Universitet.⁴² ARZ er et nyt arkiv og benyttes især af social-

historikere, fordi de her via den kommunistiske fagforenings akter, den eneste fagforening i Polen indtil Solidaritet i 1980, kan finde hidtil ubenyttet materiale om dagliglivet under kommunismen. Arkivet har kun to arbejdspladser, og det er derfor nødvendigt med pladsreservering. En gennemgang af kartotekskortene for Fagforeningens Eksekutivkomité's Udenrigsafdeling viser, at polske fagforeningsfolk havde et omfattende samarbejde med fagforeningerne i England, Frankrig, Italien samt Sverige og Finland under Den Kolde Krig. Derimod var kontakterne med Danmark beskedne. Materiale om Danmark, ca. 350 sider, er fordelt på knap 25 mapper. Tyngdepunktet ligger i årene 1950-1953 og perioden efter 1969. Det drejer sig hovedsagligt om informationsmateriale om den økonomiske udvikling i Danmark, den danske fagbevægelse og korrespondence med danske fagforeninger.

Det andet arkiv, Polsk Røde Kors' Arkiv (APCK), ligger to sporvognsstop fra Den Danske Ambassade i Warszawa.⁴³ Ifølge Jacek Wilcurs gennemgang fra 1968 af skandinaviske fanger i tyske kz-lejre på polsk grund, skulle APCK have akter liggende på 139 danskere.⁴⁴ Men ifølge arkivlederen er der intet tilbage i arkivet om danskerne. Det viser sig, at Polsk Røde Kors har destrueret størstedelen af materialet fra den kommunistiske periode herunder korrespondancen til de polske myndigheder om dansk nødhjælp i de første efterkrigsår. Alligevel viser en gennemgang af aktpakker, et der er en snes dokumenter om dansk hjælp til Polen i årene 1947-1948, 1973 og 1981-1982.

Afsluttende bemærkninger

Afslutningsvis vil jeg understrege, at artiklen ikke giver en udtømmende liste over polske arkiver, men en kort fremstilling af relevante arkiver i Warszawa, der indeholder interessant materiale om Danmark og danskere for perioden efter 2. Verdenskrig: Det Polske Udenrigsministeriums Arkiv, Arkivet for Nye Akter, IPN-arkivet, de militære arkiver, Fagbevægelsens Arkiv og Polsk Røde Kors' Ar-

kiv. Der er andre (provins-) arkiver med materiale om Danmark og danskere; på den anden side viser mine – samt polske og udenlandske kollegers – arkivundersøgelser i Polen, at kerne i enhver undersøgelse af Polens kontakter til udlandet under Den Kolde Krig er arkiverne i Warszawa. Derfor har jeg bestræbt mig på ikke kun at komme ind på, hvad man kan forvente at finde i arkiverne, men også at komme med en række nyttige læsesalstips til de, der planlægger et arkivophold i den polske hovedstad.

Noter

1. Se S. Rambusch: 'Danica i Polen'. In: *Nordisk Arkivnyt* 1969: 4, ss. 71-72. For Danicasamlingen, se hjemmesiden <http://www.sa.dk/ra/salgsservice/folde-re/dani-ca01.htm#Polen>.
2. Om åbningen af de polske arkiver og deres betydning for historikerne, se A. Paczkowski: 'Otwarcie archiwów: kosekwencje dla polskiej historiografii' [Åbningen af arkiverne: Konsekvenser for polsk historieskrivning]. In: *Polska, Niemcy, Europa. Księga Jubileuszowa z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Jerzego Holzera* [Polen, Tyskland, Europa. Festschrift i anledning af professor Jerzy Holzers 70-årsfødselsdag]. Warszawa 2000, ss. 215-237.
3. For en præsentation af AMSZ (Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych), se hjemmesiden <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/Poland.pdf>.
4. For afdelingernes placering i Udenrigsministeriet i perioden 1945-1989, se oversigtskort hos K. Szczepaniak: *Dyplomacja Polski 1918-2000* [Polens diplomati 1918-2000]. Warszawa 2000, ss. 129-142.
5. For polsk-danske relationer efter 1945, se H. Andreasen: 'Współpraca polsko-dąska po 1945 r. – wybrane przykłady' [Polsk-dansk samarbejde efter 1945 – udvalgte eksempler]. In: J. Szymanski (red.): *Polska-Dania w ciągu wieków* [Polen-Danmark gennem århundreder]. Gdansk 2004, ss. 305-322.
6. H. Andreasen: 'Stosunki polsko-dąskie' [Polsk-danske relationer 1953-1968]. In: K. Ruchniewicz, B. Szaynok og J. Tyszkiewicz (red.): *Miedzy Pazdziernikiem a Grudniem. Polityka zagracznica doby Gomulki* [Mellem Oktober og December. Gomulka-periodens udenrigspolitik]. Torun 2005, ss. 37-58. Se også S. Stefanski: *Polityka zagracznica Danii w latach 1945-1978* [Danmarks udenrigspolitik i årene 1945-1978]. Warszawa 1979, ss. 59-61.
7. Norsk arkivmateriale viser, at Polen i samme periode var aktive overfor Norge. Se K. E. Eriksen og

H. Ø. Pharo: *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*. Oslo 1997, s. 221.

8. 'Komunikat o wizycie w Polsce ministra spraw zagracicznych Danii' (12.09.1959) [Kommuniké om den danske udenrigsministers besøg i Polen]. In: PISM: *Zbiór Dokumentów* 1959: 7-9, ss. 800-803; 'Wspólny komunikat polsko-dąski' (10.06.1960) [Fælles polsk-dansk kommuniké]. In: PISM: *Zbiór Dokumentów* 1960: 6, ss. 1016-1018; 'Odpowiedz rządu Danii na notę rządu PRL z dnia 20 lipca 1960 r. w sprawie granicy na Odrze i Nysie' (01.08.1960) [Den danske regerings svar på den polske regerings noté fra den 20. juli 1960 i sagen om Oder-Neisse-grænsen]. In: PISM: *Zbiór Dokumentów* 1960: 6, ss. 1348-1349; 'Wspólny komunikat polsko-dąski' (06.09.1965) [Fælles polsk-dansk kommuniké]. In: PISM: *Zbiór Dokumentów* 1965: 9, ss. 927-931. Trykte dokumenter efter 1989 kan ses via hjemmesiden <http://www.zbiordokumentow.pl/index.html>.
9. W. Borodziej (red.): *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1972* [Polske diplomatiske dokumenter 1972]. Warszawa 2005, ss. 203-209. Se i øvrigt indholdsfortegnelsen via hjemmesiden http://www.pism.pl/ksi-azki_content/id/33.
10. For flere informationer om AAN (Archiwum Akt Nowych), se hjemmesiden <http://www.aan.gov.pl>.
11. Kommunistpartiet (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR) blev oprettet december 1948 og afviklet januar 1990. I foråret 1990 besluttede den polske regering, at Kommunistpartiets arkiv skulle gøres tilgængelige for forskere via AAN og landsarkiverne. Se B. Wołoszczynski: 'Dokumentacja partyjna w polskich archiwach państwowych' [Partimateriale i polske statsarkiver]. In: *Archeion* 1996: 96, ss. 38-49.
12. E. Kolodziej: *Emigracja z ziem polskich i Polonia 1939-1965* [Udvandring fra de polske områder og eksilpolakker 1939-1965]. Warszawa 1988. For AANs materiale om Danmark i mellemkrigstiden, se E. Kolodziej: *Emigracja z ziem polskich i Polonia 1865-1939* [Udvandring fra polske områder og udlandspolakker 1865-1939]. Warszawa 1996; E. Kolodziej: *Inwentarz akt Ministerstwo Spraw Zagracicznych w Warszawie z lat [1915-1917]1918-1939* [Oversigt af akterne hos Det Polske Udenrigsministerium i Warszawa i [1915-1917]1918-1939]. Warszawa 2000.
13. Mere om polakkerne i de danske flygtningelejre, se E. Denkwicz-Szczepaniak: 'Repatriacja Polaków z Danii w latach 1945-1947' [Repatrieringen af polakker i årene 1945-1947]. In: J. Szymanski (red.): *Polska-Dania w ciągu wieków* [Polen-Danmark gennem århundreder]. Gdansk 2004, ss. 287-304; J. Olszewski: *Emigracja Polska w Danii 1893-1993* [Den polske udvandring i Danmark 1893-1993]. Warszawa, Lublin 1993, ss. 273-305.
14. Der er for tiden ikke adgang til materialet efter 1969.

15. Økonomihistorikeren Boleslaw Hajduk har med lokale myndigheders materiale fra landsarkivet i Gdansk belyst ingeniørfirmaet Højgaard og Schultz' aktiviteter i Polen i perioden 1924-1949. Se B. Hajduk: 'Działalność spółki dąskiej Højgaard & Schultz A/S w Polsce w latach 1924-1949' [Det danske firma Højgaard & Schultz' aktiviteter i Polen i årene 1924-1949]. In: J. Szymanski (red.): *Polska-Dania w ciągu wieków* [Polen-Danmark gennem århundreder]. Gdansk 2004, pp. 175-197; B. Hajduk: 'Udział spółki Højgaard & Szhultz A/S w odbudowie portu Gdynskiego w latach 1946-1949' [Firmaet Højgaard & Szhultz' andel i opbygningen af Gdynias Havn i 1946-1949]. Resumé på engelsk. In: *Rocznik Gdanska* 1989: 2, ss. 132-158. Derudover har Hajduk i en række pionerartikler behandlet de økonomiske relationer mellem Polen og Danmark i mellemkrigstiden. Se B. Hajduk: 'Stosunki handlowe pomiędzy Polska i Dania w latach 1919-1933' [Handelsrelationerne mellem Polen og Danmark i årene 1919-1933]. In: *Komunikaty Instytutu Bałtyckiego* 1982: 34, ss. 65-91; B. Hajduk: 'Z problematyki porozumień handlowych pomiędzy Polska i Dania w latach 1934-1939' [Problematikken om handelsaftalerne mellem Polen og Danmark i årene 1934-1939]. In: *Komunikaty Instytutu Bałtyckiego* 1981: 33, ss. 63-79.
16. Se H. Andreasen, op. cit., ss. 312-316.
17. Centralkomiteens Udenrigsafdeling hos Det Polske Kommunistparti (Wydział Zagraniczny KC PZPR) var en pendant til den østtyske Centralkomitees Afdeling for Udenrigspolitik og Internationale Forbindelser. Til trods for Udenrigsafdelingens altdominerende betydning i den polske udenrigspolitiske beslutningsproces foreligger der kun én selvstændig behandling. For en analyse af Udenrigsafdelingen, se W. Borodziej: *Wydział Zagraniczny KC PZPR (1949-1970)* [Centralkomiteens Udenrigsafdeling hos Det Polske Kommunistparti (1949-1970)]. Warszawa 1999.
18. I parentes bemærket: Materiale til to polske (militære) øvelser fra 1963 og 1973, som DIIS har haft adgang til, er fundet i førstepartisekretærenes akter. Se oversigtskort over og analyse af 1963-øvelsen hos DIIS: *Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991*. 4 bind. København 2005, bd. 2, s. 591-593. Se oversigtskort over 1973-øvelsen hos DIIS, op. cit., bd. 1, s. 38. Koldkrigsudredningen kan ses via hjemmesiden <http://www.koldkrigsudredningen.dk>.
19. Der er for tiden ikke adgang til materialet efter 1970.
20. Der er for tiden ikke adgang til materialet efter 1970.
21. Se D. Jarosz: 'Masy pracujące przede wszystkim'. *Organizacja wypoczynku w Polsce 1945-1956* ['Den arbejdede masse først og fremmest'. Organiseringen af hviletiden i Polen 1945-1956]. Warszawa, Kielce 2003, s. 9.
22. M. Pasztor: *Miedzy Paryżem, Warszawa i Moskwa. Stosunki polsko-francuskie w latach 1954-1969* [Mellem Paris, Warszawa, Moskva. Polsk-franske relationer i årene 1954-1969]. Torun 2003.
23. For flere informationer om IPN (Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu), se hjemmesiden <http://www.ipn.gov.pl>.
24. For den bedste indførsel i de hemmelige polske tjenester, se A. Dudek og A. Paczkowski: 'Poland'. In: L. Kaminski og K. Persak (red.): *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944-1989*. Warszawa 2005, ss. 221-283.
25. Se listen via hjemmesiden <http://strony.aster.pl/sereq/lista.html>.
26. IPN-lokalarkiverne i Gdansk og Torun, der geografisk dækker det nordlige Polen, havde december 2004 ingen kartotekskort med henvisninger til Danmark. Derfor kunne jeg først få udleveret materialet om spionsagen, da jeg oplyste IPN-medarbejderne navnene på de polske sikkerhedsmedarbejdere, der stod for efterforskningsarbejdet mod de to uheldige danskere. Materialet blev benyttet i DR-dokumentarfilmen *Spionen, der kom hjem til kulden* (tilrettelagt af journalisterne Henrik Grunnet og Simon Oxby), der blev vist på DR 1 den 31. august 2005. Se omtale af og trailer fra filmen via hjemmesiden <http://www.dr.dk/Regioner/Bornholm/Nyheder/Andet/2005/08/29/140438.htm>.
27. Se for eksempel N. Watt: 'Poland risks Russia's wrath with Soviet nuclear attack map' (26.11.2005). Artiklen kan ses via hjemmesiden <http://www.guardian.co.uk/russia/article/0,2763,1651315,00.html>.
28. For de polske aktiviteter mod Den Danske Legation/Ambassade i Warszawa, se DIIS, op. cit., bd. 1, ss. 468-477. Se også H. Andreasen og Sv. Aa. Christensen: 'The Activities of the Polish Intelligence Services Against Denmark During the Cold War'. In: L. Kaminski og K. Persak (red.): *The Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944-45 to 1989* (forventet titel). Warszawa (forventes publiceret i 2006 på engelsk og i en polsk oversættelse).
29. H. Kapys: *Polityczno-operacyjne aspekty działalności s luzb specjalnych krolestwa Danii* [Politisk-operationelle aspekter af Danmarks efterretningstjenesters aktiviteter]. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW [Indenrigsministeriets Uddannelsesafdeling]. Warszawa 1987. Bogen er tilgængelig via læsesalen på IPN-arkivet i Warszawa.
30. For de polske militærattachéer i Danmark, se DIIS, op. cit., bd. 1, ss. 482-484; DIIS, op. cit., bd. 2, ss. 648-652; DIIS, op. cit., bd. 3, ss. 570-576; DIIS,

op. cit., bd. 4, ss. 119-121. DIIS har lagt dele af det polske kildemateriale ud på internettet via hjemmesiden <http://www.koldkrigsudredningen.dk>. Se også H. Andreasen og Sv. Aa. Christensen, op. cit.

31. Se DIIS, op. cit., bd. 1, ss. 39-40.

32. Jeg oplevede selv at få min arkivadgang annulleret på CAW i oktober 2002. Under min gennemgang af materiale om polsk militærplanlægning mod Danmark for 1955-1959 blev jeg bedt om at pakke mine ting og forlade CAWs læsesal. Arkivchefen ønskede ikke at begrunde annulleringen, der samtidigt betød, at jeg også fik afslag på mine ansøgninger om arkivadgang til Landtroppernes Arkiv i Krakow og Landtroppernes Arkiv i Torun.

33. For flere informationer om CAW (Centralne Archiwum Wojskowe), se hjemmesiden <http://www.caw.wp.mil.pl/>.

34. E. Mazur (red.): *Inwentarz zespołu akt Sztabu Generalnego WP z lat 1945-1950* [Katalog over akter fra Den Polske Hærs Generalstab i årene 1945-1950]. Warszawa 1988.

35. Jerzy Przybylski var den første historiker, der via arkivmateriale beskrev Danmarks rolle i polsk militærplanlægning. Se Z. Ciesielski, W. Pater og J. Przybylski: *Polska marynarka wojenna 1918-1980. Zarys dziejów* [Den polske marine. Historisk skitse]. Warszawa 1992, ss. 312-313. DIIS' analyse af Danmarks placering i polske militærplaner i perioden 1950-1960'erne er baseret på materiale fra CAW, se DIIS, op. cit., bd. 1, ss. 630-644.

36. W. Hiller, G. Lewandowska og M. Paryz (red.): *Inwentarz zespołu akt Głównego Zarządu Wyszkołenia Bojowego z lat 1950-1957* [Katalog over akter fra Hovedadministrationen for Kamptræning fra årene 1950-1957]. Warszawa 2001; W. Butruk og B. Hermanska: *Inwentarz zespołu akt Dowództwa Okręgu Wojskowego Nr II /Pomorskiego/ z lat 1945-1953* [Katalog over akter fra Den Militære Overkommando for Pommerns militærdistrikt fra årene 1945-1953]. Warszawa 1988.

37. H. Andreasen: 'Denmark, Sweden and Polish Military Planning During the Early Cold War'. *Studia Scandinavica* 2003: 19, ss. 77-81.

38. For Marinearkivet i Gdynia, se DIIS, op. cit., bd. 1, s. 40; DIIS, op. cit. bd. 2, ss. 616-620.

39. Adresserne kan fås via hjemmesiden <http://www.wp.mil.pl/start.php?page=1011915000>.

40. H. Krolikowski: *6 Pomorska Dywizja Powietrzno-desantowa* [6 pommerske faldskærms- og landgangsdivision]. Pruszkow 1997, ss. 46-47. Eliteenheden modtog danskundervisning, så de problemfrit kunne sættes ind i sabotagelignende virksomhed i Danmark.

41. T. Pioro: *Armia z skaza: W Wojsku Polskim 1945-1968 (wspomnienie i refleksje)* [En hær med fejl: I

Den Polske Hær 1945-1968 (erindringer og refleksioner)]. Warszawa 1994, ss. 350-352.

42. Adressen på ARZ (Archiwum Ruchu Zawodowego): ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa.

43. Adressen på APCK (Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża) fås via hjemmesiden http://www.pck.org.pl/zg_pck.php.

44. J. Wilcur: *Krzyż Skandynawów* [Skandinavernes kors]. Poznań 1968, s. 8. Desuden burde APCK også have materiale om 11-14 danske krigsfanger, der sad i polske arbejdslejre i perioden 1946-1949. Se statistisk materiale hos J. Kochanowski: *W polskiej niewoli. Niemieccy jency wojenni w Polsce 1945-1950* [I polsk fangenskab. Tyske krigsfanger i Polen 1945-1950]. Warszawa 2001, s. 392.

Abstract

Henry Andreasen: The Polish archives and Denmark. *Arbejderhistorie* 1/2006, pp. 47-58. The article is based on visits to the following archives: the Archives of the Polish Ministry of Foreign Affairs (AMSZ), The Archive of New Records (AAN), the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes Against the Polish Nation (IPN), the Central Military Archives (CAW), the Archive of the Trade Union Movement (ARZ) and the Archive of the Polish Red Cross (APCK). The purpose of this article is to give an overview of the Polish archives that contain any relevant material on Denmark and Danes for the period after 1945. Reading through archive material reveals that the AMSZ and the ANN have preserved a significant amount of documents on Poland's relations with Denmark, while the IPN archive has extensive and unique material on Polish intelligence operations directed against Denmark. In addition to a short description of the pertinent subjects/classification headings, useful information is given on application procedures and facilities to be found in the reading rooms.

Henry Andreasen

Ph.d.-studerende

Historisk Institut, Warszawas Universitet

henry.andreasen@mail.dk